

Damjan J. Ovsec

KRESNA NOČ IMA SVOJO MOČ

Kresna noč in kresni dan

S kresom nastopi poletje. Nekoč so v zmernem klimatskem pasu, kamor sodimo tudi mi, poznali le dva letna časa, zimo in poletje. To potrjujejo številne šege in verovanja, ki so se ohranila do današnjih dni. Glede na letne cikle je kres torej zelo pomemben astronomski in astrološki dogodek. Najdaljši dan je 21. junija, ko nastopi poletni solsticij ali sončev obrat, ki se pri nas imenuje tudi kres. Beseda izvira iz glagola kretati, zato tudi naš pregovor pravi: O kresi se dan obesi ali prebesi, kar pomeni, da se začne počasi krajšati. Od zimskega solsticija je minilo natanko pol leta in Sonce je stopilo v zodiakalno znamenje Raka ali egiptčanskega Hermo-Nubisa, indijskega Katakama in drugih podobnih povezav. Sonce v tem času doseže največji severni odklon od ekvatorja, torej je od njega najbolj oddaljeno. Skozi to točko gre vzporednik severni (Rakov) povratnik. Rak (Cancer) zaznamuje izvor, spremembo sončevega gibanja oziroma shematsko prikazuje valove življenja. Gospodarica tega znamenja je Luna, ki vzpodbuja željo po čustvenih eksaltacijah in ljubezenskih združitvah. Na začetku poletja leži v zodiaku Rak točno nasproti zimskemu Kozorogu, ki ga simbolizira hladni Saturn, ko je ob zimskem solsticiju ali kresu sonce najbližje ekvatorju.

Datum praznovanja tega pomembnega solsticijskega praznika se je v zgodovini nekoliko spreminjal. Švedi, na primer, še zdaj »kresujejo« 22. junija. S sprejetjem krščanstva se je kresni dan – pri nas mu rečemo tudi šentjanževo, janževo, ivanje, ivanovo – spremenil v dan čaščenja sv. Janeza Krstnika, ki goduje 24. junija. Ker ima vsak velik praznik svoj praznični predvečer, ga ima tudi kres: 23. junija nastopi znamenita kresna noč. Cerkev je torej zavestno in spretno prekrila poganski kres. Pri nas ji je šlo še lažje od rok, ker smo takrat častili svojega sončnega boga Kresnika, Perunovega sina, ki se je kasneje preobrazil v ljudskega junaka s čudežnimi močmi. Vsa tri imena – Krstnik, Kresnik, kres so si podobna, čeprav etimološko različna.

A zakaj prav ta datum? Cerkev, ki je praznik Kristusovega rojstva, božič, namenoma postavila na dan nepremaganega (rimskega) sončnega boga (dies natalis Solis invicti), to je na 25. december, je po evangelijskem sporočilu (Lk 1, 36), da se je Janez Krstnik rodil šest mesecev pred Jezusom, postavila praznik rojstva tega svetnika za šest mesecev pred Kristusovim rojstvom, torej na 24. junij. Tako sta bila (poganski) volk in (krščanska) koza sita. Da bi se moral ta datum natančno ujemati s poletnim solsticijem, ni bilo pomembno, zato je kres obveljal za najdaljši dan v letu. Staro slovensko izročilo celo pravi, da nekdanje sonce o kresu tri dni ni zašlo. Na Koroškem so govorili, da »stojita« o kresu dan in noč celo štiri dni.

Nič čudnega ni, da je bil nekdanje kres za ljudstvo najskrivnostnejši dan poletnega obdobja. Tudi poletni sončev obrat je v vsem indoevropskem prostoru najbolj magično obdobje. To je čas, ko se podijo naokoli in preizkušajo svoje moči vile, škrti, hudič, coprnice in druga nadnaravna bitja, pa duše rajnih, ki se za nekaj časa vračajo domov.

William Shakespeare je prav zaradi tega svojo znamenito »komedijo zmešnjav« *Sen kresne noči* postavil v ta čarobni čas z vsemi njegovimi skrivnostnimi značilnostmi, ki med drugim omogočajo – ob želji po poroki – tudi nenavadne fantazijske ljubezenske zveze in zaplete. Le-ti ne potekajo zgolj med ljudmi, ampak celo med njimi in nadnaravnimi bitji. Sledi seveda razplet in srečen konec.

Naša noč pred šentjanževim

Na Goriškem so nekoč v noči pred šentjanževim vso noč zvonili, da bi »zbudili« mrtvece in se obvarovali v naslednjih poletnih mesecih pred nevihtami in nesrečami. Z zvonovi so odganjali tudi coprnice. Kresni praznik je torej nabit z magijo in čarovništvom. Omenjeno prihaja posebej do izraza na predvečer praznika in v kresni noči. Enake šege lahko opazujemo od Islandije do Skandinavije, od Irske do Sredozemlja in Rusije.

V okolici Litije, na primer, je skrivna bitja videl tisti, ki si je oblekel narobe vso obleko in nato zlezel v late na kozolcu. V kresni noči so hodili nekateri klicat hudiča. Tisti, ki hoče doseči nekaj posebnega, se »zapiše« v t. i. risijo. Zato ostane vse leto pod njenim vplivom. Če pred letom umre, je pogubljen, če preživi, pa lahko svoj greh popravi. Drugod so hodili vruga klicat v ris. Opolnoči so blizu cerkve, kapelice ali križa z enoletno leskovko zarisali krog in stopili vanj. Nato je vrag prinesel denar ali kar si je človek pozelel.

Splošno razširjena je bila vera v zaklade, ki naj bi »cveteli« v kresni noči, največkrat z modrim plamenčkom. Na Gorenjskem so menili, da je zaklad največkrat v bližini drevesa, v katero je kdaj treščilo. Še laže pa prideš na kresno noč do zaklada, če si priskrbiš bedro zelene žabe, tri zrna blagoslovljene soli in dlako devetih mačk. S tem v žepu greš na kak hribček, z njega pa kmalu zagledaš zeleno lučico. Tam je zaklad. Številne pripovedke omenjajo zaklade, ki se odpro le vsakih sto let in še to samo na kresni večer.

Očiščujoča kresni ogenj in voda

Sonce in ogenj sta stalnici kresnega obdobja in sploh poletja. Ljudstvo je menilo, da more s čarnimi sredstvi Soncu ohraniti moč in jo pomnožiti. Takšno magično sredstvo je bil ogenj. Odkar je človeštvo sonce poosebilo in ga začelo častiti kot božansko bitje, so verovali, da je treba božanski ogenj na nebu, ki je vir življenja, krepiti z zemeljskim ognjem. Zato so zanetili kolikor mogoče »blizu« neba, po hribih in gorah kresove, da bi Sonce prejelo od njih čim več toplote in svetlobe. Tudi pozimi, ko se je zdelo, da sonce peša in izgublja moč, so prižigali kresove v resnem strahu, da jim nebeški ogenj ne bi čisto ugasnil. Na ognjišču so v ta namen žgali tudi velik hrastov panj ali čok. Spomladi so s kresovanjem hoteli soncu pomagati do čimprejšnje zmage nad zimo, poleti, ko se je dan »obesil«, pa so soncu s posebno velikim kresnim ognjem skušali ohraniti višek njegove moči.

Kres je bil že sončni praznik perzijskega boga Mitre, boga sonca in svetlobe, ki so ga Rimljani prevzeli za svojega, zato najdemo spomine na njegovo čaščenje tudi na naših tleh, recimo na Ptuj in v Beli krajini. Prav tu poznajo t. i. risijo. Na ivanje so ljudje poleg žganja kresov prožili ognjene krožce, nosili velike plamenice, peli in plesali okoli ognja v smeri gibanja sonca in takali goreča kolesa. Na Notranjskem so fantje spuščali po bregu stara »križna« (križevnata) kolesa. Bila so star domač izdelek brez špic; imela so po dve navzkrižni palici in v sredi pesto. Takšna kolesa so nabasali s slamo in zažgali. Spominjajo na indijska sončna kolesa, »čakre«, ki so v indoevropski dediščini (spuščanje in zažiganje koles je znano skoraj povsod) povezana z Apolonom, ki je bil med drugim tudi bog svetlobe, pa s strelo in ognjem. V Indiji je čakra atribut boga vzdrževalca Višnuja, Višnu pa je »aditya«, Sonce.

Povsod po Evropi so ljudje na kres oziroma na kresno noč skakali čez ali skozi ogenj in verjeli, da višje, ko bodo skočili, višji bo njihov pridelek, npr. razna žita. Živino so gnali skozi ogenj, da bi se očistila, ker naj bi ogenj odganjal bolezni in zle sile, ki so v boleznih poosebljene. Z enakim namenom so plesali okrog ognja ljudje in nosili vence, spletene iz rož, ki naj bi tudi imeli apotropijske, obrambne učinke. Cvetje je (bilo) večinoma rumene barve, ki je simbolizirala sonce. Kresna magija ni bila namenjena zgolj »pomagati« soncu, ampak tudi človeku in živini.

V kresni noči in zjutraj pred sončnim vzhodom ima očiščevalno in magično moč tudi voda. Z njo so se umivali za zdravje, dekleta za lepšo polt, jo pili in podobno. Zato so povsod po Evropi čistili (svete) vodnjake, potoke in reke, se v njih kopali ali pa se valjali po jutranji rosi.

Čarovnija kresnih rastlin

Kres je pravi čas za nabiranje rastlin. Mnoge med njimi naj bi imele magične lastnosti. Tudi to dejstvo je Shakespeare uporabil v tej komediji. Rastline je treba nabirati na tešče, pred zoro, ko je na njih še rosa. Glavne »obredne« rastline na kresni večer in šentjanževu so (orlova) praprot, kresnice ali marjetice, košata bela stelja, lisičji rep ali kresničevje in šentjanževu rože (*Hypericum perforatum*).

Čudežna praprot, ki jo je Valvasor zapisal po ljudsko papret, je najbolj čarobna, kar je še danes znano med ljudmi. Ljudstvo je ločilo med rastlino in semenom, severni Evropejci pa so vedeli še za cvet, ki je seveda izmišljen. Močno naj bi bilo zlasti praprotno seme. Kdor ga je nosil s seboj, ne da bi zanj vedel, je bil drugim ljudem neviden, slišal je, kaj se pogovarjajo živali. Seme so nosili v žepih, všito v suknjah, krilih, hlačah, klobukih in rutah. Pomagalo naj bi za razne zadeve, najbolj pa proti začaranju, hudiču in strelji. Slab lovec je postal dober, slab kvartopirec, če je nosil seme v čevljih, neprekosljiv, dekle je zagotovo dobilo fanta, če je nosilo praprotno seme v nedrih. Iz praprotnih stebelc so pri nas zgodaj spomladi pletli tudi nekakšno palico, Janževo ali kresno roko, s petimi prsti, s katero so potem iskali studence. S praprotno vodo so se umivali proti raznim boleznim. Alternativna medicina še danes uporablja praprot. Butare praproti so nastiljali po tleh v veži, v hiši, pod posteljami, pred pragom, po dvorišču in hlevu. Verjeli so, da ponoči pride k hiši sv. Janez Krstnik in počiva na praproti. Dodajali so tudi marjetke, rože sv. Janeza in šentjanževko.

Dekleta sprašujejo po ženinu

Kresnice, marjetice ali ivanjščice so tudi po podobi »sončne« cvetlice. Starodavni obredni pomen marjetic je pripomogel, da ljudje za šalo še danes cvetni list drugega za drugim trgajo in npr. ugibajo, kam pridejo po smrti: vice, pekel, nebesa ... Podobno so zlasti dekleta tako spraševala o fantovi ljubezni: ljubi me, ne ljubi me, ljubi me ... Tudi to se je obdržalo.

Kresne rože so zatikali na vogale njiv, z njimi preganjali kače, coprnice, strelo, iz njih delali šopke in venčke, ki so jih za varnost in zdravje polagali na razna mesta, največ nad hišna vrata, kar se dandanašnji obuja, posebno na Primorskem. Ljubljancani so še pred nekaj desetletji ob kresu postavljali na okna kres(nice) – belo steljo, ki je je bil ob tem času poln ves trg. Še danes jo prodajajo.

Kako pomembna prelomnica je bil kresni dan, dokazuje vera, da je v kresni noči vedeževanje prav tako uspešno kot na večer starega leta. Dekleta so spraševala po ženinu. Na Štajerskem so hodila v studence in potoke gledat, če se bo na vodni gladini prikazala podoba njim namenjenega ženina. Ta podoba se je na Vipavskem pokazala v škafo vode, ki so ga v mesečini opolnoči pred ivanjem postavljala pod okno. Nekaj posebnega je bezgov grm povezan z ljubezenskimi fantazijami. K njemu so se na kresni večer zatekala dekleta. Na Koroškem so splezala v grm in ga tresla rekoč: »Bez bezá, daj možá, mladá, kar (nikar) stará!« Drugod pa npr.: »Bzi, bze, bzovc, bodi ledik ali vdovc!« Ponekod so po njem tolkla v samih srajcah ali ga trikrat obhodila, kakor npr. v Šaleški dolini, kjer je po dekletovi prošnji iz grma skočil potencialni mož ali pa je dekle v grmu videlo njegov obraz. K vsemu temu je pripomogla splošna uporabnost zdravilnih bezgovih listov, cvetja in črnih jagod.

S cvetnimi šopki so vedeževali tako, da so jih metali na drevesa, hišne strehe ali preko njih ter po raznih legah, obstanku ali padcih skleпали o smrti in življenju družinskih članov.

Nenavadno je bilo vedeževanje z repo. Na kresni večer so jo na Koroškem metali med veje na drevo; če je ostala na drevesu, je pomenila srečo, če je padla na tla, nesrečo.

Med posebno značilna obrambna obredja sodijo tudi obhodi kresnic ali ladaric, v belo oblečenih deklet, ki v kresni noči pojejo od hiše do hiše pesmi »kresnice« in »ladanjke«. Razen o dobrih željah pojejo kresnice tudi o tem, da so kmetu »nocoj polje varovale«, kar kaže na to, da so jih pojmovali kot višja bitja. Kresnice so predstavljale ženski pol poletnega čaščenja rodovitne narave, moški pol pa je predstavljal sončno-ognjeni Kresnik. V ormoški okolici je od deklet izbrani fant zakuril ogenj in potem plesal okoli njega. Medtem so ob tej »ivanjski svatbi«, kot so jo imenovali, takole peli: »Sveti Ivan kres nalaga, ladi nam, predragi nam je. S pravo roko ga vžiga, ladi nam je, predragi nam je. Z levo rokoj venček tala, ladi nam je, predragi nam je ...« Vzdevek »ladi«, ki se v pesmi ves čas ponavlja, izvira kajpak iz besede lada, kar naj bi najverjetneje pomenilo »bleščeč«, »lep«.

Iz zapisanega ni težko ugotoviti, da krščanstvo kresnih šeg, navad in verovanj, omenili smo jih le malo, ni moglo pregnati. Kurjenje kresov in marsikaj drugega se je zato ohranilo do danes, tudi vremenski pregovori in reki. Omenimo le tri: Kakšno je vreme kresnic, takšno bo tudi žanjic. Dež na sv. Janža slabo nareja, sonce naj se rajši v pratiki smeja. Pred kresom prosi naj deži, potem prositi treba ni.